

TÜRKİYE GELENEKSEL TOPLUMLARINDA KÜLTÜRÜN- DE KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ

Prof. Dr. Nermin ERDENTUĞ
Etnoloji Kürsü Profesörü

Ekonomik ve teknik gelişmenin Türkiye geleneksel toplumlarında (köy kültüründe) yaptığı değişimler evvelâ maddî kültür sahasında görülmektedir. Köylülerin para ekonomisine girmeleri ile bu toplumların ekonomik ve toplumsal alanlarında görülen değişimlere karşılık, inaçlarında çok ağır seyreden bir değişme kaydedilmektedir.

Köy ekonomisinde değişme ve bunun sonuçları:

Makineleşmenin ve yeni tekniklerin tarımcılığa girmesi ile yeni ve çeşitli tarım ürünleri üretimindeki fazlalık ve bunlara yeni yolların açılması ile pazar bulmaları, köylü'ye para ekonomisinin önemini duyurmuştur. Makineli tarım sayesinde piyasa için üretim yapan köylü malını toprak mahsullerine veya diğer pazarlara satmak için şehir ve kasaba ile sıkı münasebetler kurmaktadır. Tarımda makineleşmenin neticesi olarak, geleneksel toplumlarımızda traktör kullanan tarımcı ailenin bütün fertlerinin artık tarım alanında çalışmamaları, çalışmayan fertlerin iş bulmak üzere şehire göç etmelerine sebep olmuştur. Bu hâl ise, bir taraftan köylü ailesinde (geniş ailede) parçalanmayı ve diğer taraftan da köylü aile içinde bir iş bölünümünü doğurmuştur.¹ Ailenin diğer işsiz kalan fertleri başka işlerde çalışmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, makineleşme, tarımda çalışmayan 0/04 oranındaki aileleri tarımcılığa sevk etmiştir. Köylerimizde makineleşmenin doğurduğu bir başka sonuç da vardır: köye traktör girmesi ile yeni

1 Bu konuda VIII. Milletler arası Antropoloji ve Etnoloji Bilimleri Kongresinde Japonyada sunulmuştur. (1968)

2 Köyde bakkallık, berberlik yapmak veya şehirden başka işlerde çalışmak gibi (Çalı, Örencik ve Batal köyleri gibi)

Yeni uygulananan çeşitli tarım ürünlerinin üretimini için boş arazilerin de sürülmesi sonucu çoğu köyde hayvancılık kalkmıştır. Meralları sürülmesi ile köyde hayvancı olanlar da iş bulmak üzere şehre göç etmişlerdir.

Türk köylerinde, nüfus artışı sonunda arazi darlığı kadar, para ekonomisine giriş ve diğer sebepler de, köylü aileyi şehre yerleşmeye zorlamaktadır. Para sahibi olan ve şehir'in rahatlık ve cazibesini gören köylü şehre koymaktadır. Ancak, köylünün şehre göç etmesinde şehirdeki imkânlar ve sosyal cazibeden çok, köyün işi ağır basmaktadır. (Halil Ünlü)

Evvelâ ve süratle maddi kültürde görülen değişimler arasında, bölgelere has modifikasyonlar olarak eski oto veya tayyare tekerleklerinin, yerli arabada kullanılarak (Batı-Gaziantep) yeni tip taşıma araçlarının (fıstık, buğday, bostan taşımada) icadı görülmüştür. Sonra, çeşitli taşıma araçlarının kombinasyonundan tarım tekniklerinde meydana getirilen yenilik veya modifikasyon'lar dikkate değer: meselâ üç veya daha fazla düveni traktöre takarak yeni bir harman dövme tekniği gibi (Örencik ve Güdül köyleri-Ankara).

Geleneksel bir taşıma aracı tipi olan kağı, bazı bölgelerde, özellikle dağlık bölgelerde bir kaç tane görülmekte ve bunun yerini 'at arabası' ve traktör almaktadır. Çünkü traktör özellikle çiftçi köylerinde ikinci bir vazife yüklenmiştir: binek ve eşya taşıma aracı olmuştur.

Makineleşme ve çeşitli tarım ürünleri üretiminin sonucu olarak, para ekonomisine girmekle birlikte görülen köy evlerindeki ilk değişim çatılardadır: topraktan düz damın (orta, güney ve güney doğu anadolu) yerini kiremit çatı almaktadır. Sonra, pencere tiplerinde ve ocak sayılarında görülen değişimler dikkati çeker (İspanyol penceresi gibi, süğüt, çalı). Ayrıca, 'ocak' sayılarında azalma yani geleneksel bir özellik olan "her odada bir ocak" yerine tüm evde bir ocak yapılması (kuzine ve sobaların kullanılışı ile) veyahut da çok defa yaz için ev dışında duvara bitişik veya bahçe köşesinde özel bir yaz ocağı ve mutfakın Elazığ'da (Hal'de yerli adı ile "Hubilik" gibi) yapılması kayda değer değişimlerdir.

Kıyafette Değişmeler:

Erkek kıyafeti: Özellikle 40-45 yaşın altındaki şehir etkisi ile şehir kılığını benimsemişlerdir. Kadın daha çok yerli kılığını köy

içinde kullanılmaktadır. Geleneksel kadın ve gelin kılığı olan "üç etek" bugün 50 den yukarı ve pek az sayıda yaşlı kadınlarda görülüp bu da kaybolma yolundadır.

Toplumsal yapı ve geleneklerde görülen değişimler:

Ailede değişme, geleneksel aile (büyük aile)nin parçalanması şeklinde görülür. Artan nüfus ve makineleşmenin doğurduğu toprak darlığı, köylü aileden fertlerin kopmasına ve şehre göç etmelerine zorlamaktadır.

Göç Çeşitleri:

- 1- Tamamen şehre yerleşmeler:
- 2- Geçici olarak iş sahasına göç (işçilik göçü)leri:

Ayrıca, oğulların baba ocağından koparak dar aile (ferdi aile) kurma larının nedenleri:

- 1- Gelenek icahı babanın sert tutumu ve bundan kurtulmak.
- 2- Ailenin ekonomik güç kazandıkça, geniş aile geçimsizliğini önlemek.
- 3- Babanın ölümünden sonra, aile içinde çatışmaları önlemek (güney ve güney doğu anadolu).

Büyük aileden dar aileye geçişte intikal tipleri:

1- Ekonomik bakımdan bir ünite olarak kalmak şartı ile, baba rızası ile oturma yerini ayırmış olan aile tipleri:

- a) Bitişik ünitelerde yaşayan aileler:
- b) Aynı avlu üzerinde ayrı ayrı evlerde yaşayan aileler:

Bu her iki şekilde de yemek ya beraber yenir veya ayrı ayrı yenir.

c) Ayrı ayrı mevkilerdeki evlerde oturan ve ayrı ocaktan yemek yiyen aileler.

Bu tip geniş aile parçalanması çoğunlukla hâlihazırda orta ve güney anadoluda görülür.

1 Extended family (geniş aile de denir)

2 Individual family

2- "Artık aile":

a) Şehire göç edenlerin çocukları ile köydeki babababa (dede) nin ve babaannenin teşkil ettiği aile tipi (Örencik, Bata1)

b) Şehire göç edenin karısı ile bir iki çocuğunun kayınbaba ve kayınana ile birlikte teşkil ettiği aile.

3- Atipik aile: Kayınananın yalnız yaşama halindeki aile tipi, (Batal köyündeki gibi, zenginlik ve görgü kazanma sonucu olarak çocuk pıslığı ve gürülüsünden kaçınmak nedeniyle). Halihazırda çoğunluk orta, güney ve güney doğu Anadolu köylerinde "geniş aile" oranı çoğunluktadır. Buna sebep gelenek icabı ailenin ekonomik ünite olarak babaya tâbi kalmaz zorunludur. Ancak baba rzası ile, ikamet yerini ayırmak mümkündür.

Evlenmede Değişmeler:

Genel olarak, bütün köylerimizde geleneksel bir kültür özelliği olan "çok eş evlilik" 1 tipi kaybolma yolundadır. sebep:

1 - Kadın medenî kanun ile verilmiş olan hakkını kabul ettirmiştir (zevce nin hasta ve kısır olma hallerinde bile).

2 - Geçim zorluğu iki karılı hâle mâni olmaktadır. İstisnat olarak asgari bir iki ailede (batı Anadolu da olduğu gibi) veya azami 10-15 ailede (hazı orta anadolu ve güney hatı anadolu köylerinde) çok eş evlilik görülmektedir. Bu hâli devam ettiren sebepler: 1. kadının kısır olması 2. kadının yalnız kız çocuğu doğurmasıdır.

Her iki hâlde de ocağın tüttürülmesi; yani devamı endişesi ile çok defa birinci zevce kocayı kendi eli ile evlendirir (orta ve doğu Anadolu). Fakat artık çoğu köylerde gelenekğin emrettiği bu vazifeyi, rolü reddeden zevceler ezici çoğunluğu teşkil etmektedir. 3. Diğer bir hâl olarak, bazı köylerde şehirle sık temas ve görgü neticesi bakımlı ve genç zevce elde etmek ve eş değiştirme istekleri görülmekte (kıyı evi, kurma köyleri), fakat geçim zorluğu ve kanun korkusu buna mâni olmaktadır. Makineleşmiş çiftçi köylerde evli erkeklerin bu isteği çok açıktır. 2 ci karının dini nikâhla alınması zartıyla çift karılı olma oranı da az değildir. (orta Anadolu kıyı evi ve diğerleri). Burada tarımsızlıkta makineleşmenin getirdiği para ekonomisine

1. Polygamv.

2. Ancestorship

girişin ve şehirle temasın evlilik müessesesine olan olumsuz etkisi dikkate değer: diğer deyişle, hukuk dışı çift karlı olma hâlinin desteklenmediği açıktır.

Evvelce geniş ölçüde yapılmakta olan "tercihen evlenme" yani tercihen belirli akraba ve husumlarla evlenmeler, yarı yarıya azalmıştır. Bunu köy dışı temaların artmasına bağlamak gerekir.

Yine geleneksel bir karakter olan "evlenmede sıra gözetme" göreneği hemen hemen unutulmuştur.

Nişanda yüzük takma göreneği, şehirden kazanılmış bir görenek olarak, para ekonomisine girmiş köylerde gittikçe yayılmaktadır. Başlık (Bride Price) mahiyeti ve miktarı bakımından, söz konusu toplumların ekonomik özellikleri ve gelişmesiyle birlikte değişmektedir. Geleneksel toplumlarımız arasından 100 yıl evveli gücebe olanlarında (kıyevi-Şereflikoçhisar) başlık olarak 90 okka tuzun (o toplum için en değerli bir madde) verilmesine ve çiftçi köylerde ise çift, öküz, tarlanın başlık karşılığı verilmesine karşılık, bugün başlık mahiyetinin hâlgelere göre ve ekilen zirai mahsülün çeşidine göre¹ değiştiği bir gerçektir.

Aynı zamanda, köyler zenginleştikçe, başlık miktarının artmasına (güney doğu anadolu fıstık hâlgelerinde) karşılık, şehirleşen çevrelerde (batı ve güney batı Anadolu) başlığın ortadan kalkması diğer dikkate değer değişimdir. Sonuncu şekilde, başlık yerini, kaza verilen mücevherat ve altın bilezik v.s. nin alması ve eskiden köylerde başlık ile alınan çeyizün şimdi bir kısmının kız evi, bir kısmının da erkek evi tarafından yapılması (şehir etkisi) başlık parasının kalkmasına yol açmıştır.

Tarımda makineleşmenin etkisini bazı evlenme göreneklerinde de görmek mümkündür. Eskiden geleneksel bir görenek olan gelinin at üzerinde oğlan evine getirilmesi yerini, gelinin oto veya traktör ile getirilmesi ve çeyizinde kağıt yerine at arabası veya traktör romorku ile taşınması görenekleri yer almıştır.

1. Erkek tarafının bu tarafına verdiği ağırlıktır.

2. Geleneksel Türk ağırlık ölçüsü 1280 gr.

3. Bazı fıstık köylerinde bir miktar fıstığın ve zeytin köylerinde de zeytinin başlık olarak ödennesi.

Nihayet, eski gelin kılığı ve süslerinde ve keza damat kılığında, çeyiz envanterinde ve başlıkta ve düğün eğlencelerindeki değişimlere karşılık, tüm evlenme seremoni ve ritlerinin çoğunun, diğer kültür özelliklerine nisbetle en geç değişen kültür özellikleri olduğu bir gerçektir. Akrabalık terimlerinde şehir terimleri süratle köy terimlerinin yerini almaktadır. Akrabalık münasebetleri ise hâla kuvvetli denemek derecesindedir. Yalnız uzak akraba ile münasebetler gitlikçe gevşemektedir. Bunu yardımlaşmada görmek mümkündür.

Kadının durumunda değişimler:

Köy kadınının erkeklerinden çok daha fazla çalışmasına rağmen kadın,

1- Evlilikte hukuki durumunu kabul ettirerek tek eş evliliği sağlamıştır. (büyük çoğunluktaki köylerde)

2- Miras konusunda hukuki hakkını kazanmıştır. (Genel olarak erkeğin aldığı hisseye yakın miktarda).

3- Çocuk terhiyesinde söz sahibidir.

4- Mal alım ve satımında söz sahibidir.

5- Batı Anadolu köylerinin büyük çoğunluğunda ve diğer bölge köylerinde ise kısmen açme hakkını kullanır.

Kadının köy yaşamında değişimler.

Kadının yenilikler hakkında erkeklerin vereceği kararlara büyük etkisi vardır. Köy kadınının erkeğine nisbetle yenillğe karşı daha uyanık olması ve süratle kabul etmesi gibi "vaziyet alırlar" dikkate değer özelliklerdir. Nihayet köy hayat seviyesinin yükselmesinde orantılı olarak kadının değerinin ve mevkiinin yükselmesi dikkate değer bir özelliktir.

Köy içi münasebetleri:

Köy içi iş birliği, imcece gibi geleneksel iş birliği, hazı sahalar da devam etmesine rağmen politik nüfuzun bu birliği zedelediği hâller de vardır. Bu hâl köylerin, inşaatı yapabilecek kurumların başındakilerin mensup oldukları partiden olmamaları halinde ve meselâ bir okul binası veya bir yol inşasında görülebilir.

Köylerimizde yeni yeni görülen bir münasebet şeklide imam-öğretmen işbirliğidir (eğitim ve kalkınma işlerinde): bu hâl batı ve güney batı anadolu da para ekonomisine girmiş ve şehirlerde de sık temaslara girmiş köylerimizde görülmektedir. (Örencik, Çaltı, kurma, ve marmara bölge köyleri).

Köye yenilik getiren elemanların başında köy zenginleri (para ekonomisine girmiş köylerde) ve sonra ura ile öğretmen ve muhtar gelir.

Eğitimde değişme:

Evelce okula devam eden kız çocukları, erkek çocukların yarı oranında iken, hâli hazırda kız ve erkek çocukları aynı oranda okula devam etmektedir.

İnançlarda değişme:

Sağlık konusunda: Sağlık hizmetlerinin ulaştığı bölgelerdeki köylerde yerli ebelerin vazifeleri, belirli şekilde azalmıştır (özellikle müşkül durumlarda). Yükselen maddi hayat seviyesine, toplumsal hayat şartlarına ve her türlü sağlık eğitimi ve model eğitim kurumlarına (Yetiştirme yurdu) rağmen, halkın şifa dilemek, kısır kadının çocuk dilemek için halâ hocaya, dedeye baş vurmaları, yağmur duasına çıkmayı desteklemeleri, inançlarda çok ağır seyreden bir değişmeyi göstermektedir. (Çaltı, zirkayı, Örencik köyleri)

Gençlerin ve bir kısım orta yaşlıların (orta anadolu) dine bağlılık istemelerine rağmen davranışları buna uymamaktadır. Çünkü köy ekonomisinde değişmeler ve gelişmeler, köylünün dinsel inanç ve pratikleri ihmaline sebep olmaktadır. Merelâ, yağmur duaları unutulmakta (Batal-Gaziantep) veya seyrelmektedir (Çaltı). Buna karşılık, her çeşit sağlık hizmetinin gelmiş olduğu yerlerde (sosyalizasyon bölgesi) çocukların ölmemesi için hocaya ve dedeye gidilmektedir (Zirkayı). Köylerde genç kuşakta bilhassa erkeklerde mistik inançlardan maddi hayat faaliyetine doğru suratlı bir yönelme var (Zirkayı-Ankara).

Değişen göreneklerin bir kısmı da miras ile ilgili olanlardır: çoğundukla medeni kanun uygulanmakla beraber, geleneksel miras kaidelerini kaçırmak yollarla olsun uygulamaktadırlar. Erkek ev-

lada ev, tarla ve bahçe verilir. Kıza ev hariç diğerleri verilirse de kız evlâdının topraktan hisse alması ayrı görülür. Hele gelenek icabı ev, haba ocağını tütürecek olan erkek evlâdındır. Yine gelenek icabı babanın sağlığında miras taksim edilmezken hâli hazırda bu uygulanmaktadır. Yine, yeni kazanılan ve delikanlılara mahsus olan bir vaziyet alış 14-16 yaştan itibaren bu cinste politikaya karşı bir ilginin başlamasıdır.

Değer sisteminde değişimler:

Geleneksel toplumlarımızın para ekonomisine girdikçe değerler sisteminde de değişimler kaydedilmektedir. Makineleşmenin ve yeni tekniklerin, tarımda yeni zirai mahsul ekimlerini denemede ki faydasını gören köylüde, para ekonomisine girmekle şu değer değişimleri kaydedilmektedir.

- 1- Kazanç artımı köylüyü komşularından üstün görmeyi sağlıyor. (Sosyal prestij-Çaltı ve Batal köyleri gibi)
- 2- Bazı bölgelerde (Güney doğu anadolu) başlık fiyatı artıyor. Yüksek başlık miktarı prestij sağlıyor. Bu da fertler arasında rekabeti körüklüyor.
- 3- Toplumsal değerlerde değişimler meydana gelmektedir: Meselâ gelin seçiminde iyi soydan gelme, çalışkanlık, namusluluk gibi değerler dizisi yerini güzellik, zenginlik ve sevgi yer almaktadır. (şehir değerleri)

Diğer değişimler:

- a- Günlük hayatta değişimler: şehirden gelen misafire, şehir usulü yemek masası hazırlamak ve kadın erkek birlikte yemek yemek.
- b- Kıyafette değişimler.
- c- Kadına karşı davranışlarda değişimler (Küy kadınına yardım ve iyi muamele)
- ç- Lisanda değişimler: günlük hayatta (oturma odasına "konfor" denmesi ve aileleri "famülya" olarak çağırma gibi).

1. Prof. Dr. Nermine Erdemci, Ankara Köylerinde sosyal hizmetler ve sosyal antropoloji bakımından bir araştırma.

2. Meselâ, fazla tarımın getirdiği para ve imkânlar.

- d- Akrabalık tezimlerinde değişimler.
- e- Bazı geleneksel sanatların (dokumacılık gibi) değerini küçümsemek (Çaltı ve Batal köyleri).
- f- Hacılık gibi dini kurumların prestij kazanması, böylelikle, ekonomik değişim ve gelişmenin dini müesseseleri desteklemesi (Batal-Antep).
- g- Ahlak değerlerinde değişimin olmaması (doğu ve orta anadolu), Flört ve metres hayatına tahammülsüzlük ve bu gibi hâllerin bazan ölümle cezalandırılması. Zinâda her iki tarafın özellikle kadının ağır derecede suçlandırılması ve cezalandırılması.

Türk geleneksel toplumundaki değişimlerde buş vurulmuş eserler:

Erdentug Nermin: *Hal köyünün etnolojik teshiki*, Ankara 1956 DTGF yayını No: 109

" " *Sün köyünün etnolojik teshiki*, Ankara 1959 DTGF yayını No: 132

" " *Ankara ili köylerinde Sosyal hizmetler ve Sosyal-Antropoloji bakımından bu araştırmalar*. Ankara 1966 Sos. Hiz. Gn. Mud. Sayı 45.

" " *Hazı Deyrek köy toplumlarında kadının mekânı* Antropoloji cilt 1 sayı 2 1964.

" " *Kalkınmanın problemleri ve doğu anadolusuz* Antropoloji sayı 3. 1965

" " *Türkiye Pakistan ve İran köy-kır toplumlarının karşılaştırmalı etnolojik incelenmesi*: Antropoloji sayı: 3 1965

F. Kollars John: *Tradition, season and change in a Turkish village.*

Pierce John: *A Traditional Turkish village.*

Stirling Paul: *A Turkish village*, London 1965

Yasa İbrahim: *Sindel köyü*. Ankara. 1960

Basılmakta olan eserler (incelemeler):

Balaman Ali Rıza: *Örencik köyünün (Ankara-Heypazarı) kültür değişimi bakımından incelenmesi*. 1966

Gamer Zafer: *Batal (Gaziantep) köyünde kültür değişimi* 1967

Erdentug Nermin: *Sün köyünün (Elazığ) kültür değişimi bakımından incelenmesi (1952-1967)*.

Erdemtuğ Nermîn: *Kayı ovi (Şereflikaçkısarı- Ankara) köyünün kültür değişmesi bakımından incelenmesi (1966-1967)*

Hal köyünün (Elazığ) kültür değişmesi yönünden incelenmesi (1953-56).

Müftüoğlu Nevzat: *Arıma köyü (Antalya)nın etnolojik incelenmesi 1967*

Nalçakan Nevzat: *Çaltı (Bilecik) köyünün kültür değişmesi yönünden tetkiki 1967*

Üçler Ahmet: *Zırlayı köyü (Ankara) nın etnolojik incelenmesi. (1966-1967)*

Ünlü Halil: *Türkiyede makineleşmenin ekonomik etkileri 1966.*